İSİM KÜLTÜRÜ VE DİN

İsmail GÜLLÜ(*)

Yazarı: Celaleddin Çelik
Konya: Çizgi Yayınları, 2007, 311s.
ISBN- 975-8867-36-9

Giriş

Türk toplumun yaşadığı çok farklı tecrübeler, kitle iletişim araçlarındaki değişim ve dönüşümler, sanayileşme, kentleşme, küreselleşme vb. olgular birçok alanda olduğu gibi isim kültürü konusunda da oldukça etkili olmuş görünmektedir. Ancak bu değişim, farklı sosyal çevre ve kesimlerde farklı düzey ve yoğunluklarda etkili olmuştur. Modernleşme sürecinde yaşanan değişimler, geleneksel algı kalıplarının değişmesine yol açmış, farklı düzeylerde kırılmalara neden olmuştur. Hızlı ve çarpık şehirleşme sürecinde ortaya çıkan melez kültürel yapı beraberinde kendine özgü bir yaşam biçimi ve bakış açısı getirmiştir. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi bölümü öğretim üyesi olan Doç. Dr. Celaleddin Çelik'in 310 sayfalık teorik ve ampirik iki temel bölümden oluşan, ampirik boyutu Konya örneğinde yapılan saha araştırmasına ve anket, görüşme gibi uygulamalara dayanan bu çalışması, sosyo-kültürel değişim sürecinde Türk isim kültürü ve din ilişkisini sosyolojik bir yaklaşım ve yöntem içinde incelemeyi amaçlamaktadır. Teorik bağlamda isim kültürünün tarihsel ve toplumsal dinamikleri, isim tipolojisi, isim verme geleneği, dindarlık ve isim ilişkisi gibi konular ele alınmış; uygulamada ise halen Türk toplumunda isimle ilgili anlayış, eğilim ve tutumların saptanması ve bunların dindarlıkla ilişkisinin analiz edilmesi için ampirik bir boyut eklenmiştir. Bu çerçevede isimler, isimbilim, isim sosyolojisi ve din sosyolojisinin ilgi konu ve yöntemlerinin kesiştiği bir araştırma konusu olarak değerlendirilmiştir. Kitabın tanıtımı sırasında kitaptan aynen alınan ifadeler tırnak içerisinde öbek metin olarak aktarılmış ve kitabın hangi sayfalarında yer aldığı (s.) olarak belirtilmiştir.

(*) Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: igullu@erciyes.edu.tr

Kitabın Analizi

Bir kültürel olgu olarak isim ve isim verme olgusunu inceleyen bu çalışma, Giriş (s. 1-12); Kavramsal ve Teorik Çerçeve (s. 12- 145); Uygulama ve Yöntem (s. 146-162); Bulguların Yorumu (s. 162-250); Genel Değerlendirme, Sonuç ve Öneriler (s. 252-267) bölümlerinden oluşmaktadır. Kavramsal ve Teorik Çerçeve adını taşıyan bu ilk bölüm: İsim Teorisi ve Şahıs İsimleri Bilimi, (s. 12-14), Dil Sosyolojisi Konusu Olarak İsimler (s. 14-21), Gündelik Hayat Dünyasında İsim (s. 21-23), Sosyo-Kültürel Bir Olgu Olarak İsimler (s. 23-28) adlı bölümlerden oluşmaktadır.

Temelde beş bölümden (A, B, C, D ve E) oluşan çoğu anket çalışmasına dayanan 86 tablo, 21 isim hikayesi, 40 bireysel görüşme ifadesi (A.n.) içeren bu çalışma nicel ve nitel yöntemleri bir arada kullanmayı denemektedir.

Sosyo-kültürel değişim sürecinde Türk isim kültürü ve din ilişkisini sosyolojik bir yaklaşım ve yöntem içinde incelemeyi amaçlayan bu çalışmada teorik bağlamda isim kültürünün tarihsel ve toplumsal dinamikleri, isim tipolojisi, isim verme geleneği, dindarlık ve isim ilişkisi gibi konular ele alınmış; uygulamada ise halen Türk toplumunda isimle ilgili anlayış, eğilim ve tutumların saptanması ve bunların dindarlıkla ilişkisinin analiz edilmesi için ampirik bir boyut eklenmiştir. Bu çerçevede isimler, isimbilim, isim sosyolojisi ve din sosyolojisinin ilgi konu ve yöntemlerinin kesiştiği bir araştırma konusu olarak değerlendirilmiştir (s. II).

Hayatın önemli aşamalarından ve geçiş ritlerinden biri olan isim verme pratikleri, Türk toplumunda da değişik anlayış ve uygulamaları içeren zengin bir kültürel örüntüdür (s. 2). Bu bağlamda şahıs isimlerinde ortaya çıkan değişimler, tarihsel ve kültürel dönüşümü anlamının araçlarından biri olarak özel işlevler taşımaktadır. Çünkü belli dönemlere özgü kültürel sistemlerle ilişkili unsurlar olan isimler sözkonusu değişimleri gösterme ve sembolize etme imkanını içermektedir (s. 3).

Çelik, çalışmanın amacını şu şekilde belirtmektedir: Bu çalışma isimler bağlamında sözel yapı ile sosyal yapı arasındaki bağlantıyı dikkate alarak, sosyal gerçekliği yapısal bir perspektiften anlamayı amaçlamaktadır. Konunun sosyolojik cazibesi, toplumsal gerçekliğin en somut ifadesi olan dilden ve isimlendirme olgusundan hareketle, yine toplumsal ilişki ve süreçlerin analizine imkân vermesinden kaynaklanmaktadır (s. 5).

Modernleşme sürecinde kültürün birçok alanında yaşanan değişimlerle birlikte, isim verme uygulamalarında da bazı farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Kentleşme ve sanayileşme nedeniyle geleneksel algı kalıplarının değişmesi ya da çözülmesi, artan kitle iletişim araçları ve beraberinde gelen küreselleşme olgusu, Türk toplumunda şahıs isimlerinin de gelenek ve modernlik ekseninde tartışılmasına neden olmuştur. (s. 10) Çalışma temelde Yapısal-işlevselci yaklaşıma göre ve gündelik hayat gerçekliğinin öznel ve nesnel yanlarını birlikte değerlen-

diren çok boyutlu bir yaklaşım ya da yaklaşımların sentezi şeklinde oluşturulmuştur (s. 8).

Çalışmanın teorik çerçevesi, “İsim Sosyolojisi”, “İsimbilim ve “Din Sosyolojisi”, “Sosyo-Kültürel Antropolojide İsim”, “Türk Toplumunda İsim Verme İle İlgili İnanç, Anlayış ve Uygulamalar”, “İsim Vermede Etkili Olan Faktörler: Türk İsim Tipolojisi”, “Aile İsmi (Soyadı)”, “İsim Hukuku”, “Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde İsim ve İsim Verme” başlıklarından oluşmaktadır.

Kişiler kendi sosyal konumlarıyla ilişkili dilsel söylemlerle topluma katılırlar, ancak o söylemi geliştirme hatta dışına çıkma imkânına da sahiptirler. Bu dinamik ilişkinin benzerini isim verme tutumlarında da görürüz. İsimlendirme, sosyolojik boyutta kültürel aidiyetin veya sosyal pozisyonun tescillenmesi, bir başka deyişle gruba katılmanın sağlanması anlamına gelir. Bu durum büyük ölçüde grubun öngördüğü normlara uymak suretiyle gerçekleşir (s. 16).

Farklı bilimsel disiplinlerin ilgi konusu haline gelen “isim”, özellikle edebiyat, folklor ve antropoloji araştırmalarında dilsel, tarihsel yapısı ile birlikte örf, adet ve geleneklerle ilişkisi içinde de değerlendirilmektedir (s. 13). Modern gündelik hayat kültürü içinde isim verme ve isim gelenekleri, toplumsal yapının dinamiklerine göre değişmektedir. İnsanlar kendi sosyal yaşam tecrübelerine ve dünya görüşlerine uygun isimleri tercih etmekte, bu seçimler daha çok aidiyet hissettikleri çevreleriyle ilişkili olmaktadır (s. 22).

Sosyoloji isimlerle, gündelik hayatın bir fenomeni olarak, onun sosyo-kültürel yapıda, sosyal ilişkilerde ve süreçlerdeki taşıdığı sembolik değeri bakımından ilgilenir. İnsanlar doğdukları toplumsal sistem içinde sosyalleşirler. Bu sosyalleşmenin temel araçlarından biri ise, toplulukları belli bir kültür etrafında toplayan ve sürdüren dil olgusudur. Dil bir toplumsallaşma aracı olarak, kültürel birikimin kuşaklar arasında aktarılmasını sağlar (s. 23).

Türkiye’de isimleri sosyolojik anlamda önemli kılan faktörlerden birisi de, hızlı sosyo-kültürel ve siyasal değişimler ile isim koyma ve belirleme eğilimleri arasındaki çok kırılmalı ilişkidir. Tarihsel ve folklorik bakımdan isim koymanın belli ritüel haline gelmiş biçimleri bulunmakla birlikte, bunun istikrarlı bir şekilde süren bir gelenek olduğu kolaylıkla söylenemez (s. 25).

İsim verme olgusu da diğer gelenekler gibi sosyo-kültürel değişmeden etkilenebilir, yeni form ve eğilimlerle değişen yeni konum ve durumlara uygun bir şekilde sürdürülmektedir. Kentleşme ve sanayileşme gibi fizikî ve demografik yapısal değişimlerin hız kazandığı süreçlerde, kültürün ve insan ilişkilerinin de değişeceği ve hayatın geleneksel toplumda olduğundan farklı olarak modern-seküler bir temelde şekilleneceği beklenir (s. 28).

Dinî inanç ve pratikler boyutunda ortaya çıkan farklılıklar, isimlerle ilgili anlayış ve kabullere de yansıtılabilmektedir. Dindarlığın ve dinin, isim kültüründeki temel faktörlerden biri olması, bu etkileşimi kaçınılmaz kılmaktadır. Zira isim seçilirken, ismin anlamına, konulma zamanına veya kimler tarafından konulaca-

ğına ilişkin ritüel, hep belli bir inançlar ve pratikler örüntüsü içinde yürütülmektedir. Bu anlamda isim kültürünü dinden bağımsız düşünmek adeta imkansız gibidir (s. 30).

Farklı din ve kültürlerde isim kültürü üzerinde duran Çelik, Hristiyanlıkta isimlerin aynı zamanda kişilerin kimliğini ifade ettiğini vurgulamaktadır. İbrani erkek çocuklarına doğduktan hemen sonra değil, sekizinci günde sünnet olduktan sonra isim koyulduğunu ve ismi genellikle baba veya anne verdiği belirtilmektedir. Çelik'e göre, isim ve isim koyma konusu, İslam dininde özellikle hadislerde çok yoğun bir şekilde işlenen ve bu anlamda fikhî boyuta da sahip bir olgu olarak önem taşımaktadır. İslam kültüründe kişilerin önceden tanındıkları ismi taşımaları esas olmakla birlikte, onur kırıcı, anlam ve kavram olarak İslam'ın inanç ve ahlakına aykırı düşenler değiştirildiğine vurgu yapılmaktadır. Müslüman toplumlarda isimle ilgili anlayış ve uygulamalar konusunda bazı ortak unsurlar bulunmakla birlikte İslam tarihinin erken dönemlerinden bu yana Peygamberin ismi çocuklara verilmektedir.

Geçmişten bugüne Türk isim kültürünü karakterize eden unsurların önemli bir kısmı varlığını sürdürmekle birlikte, hızlı ve köklü değişimin etkileriyle isim kültüründe bazı farklılaşmaların da ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Geleneksel ve dinî nitelikli isimler, yerini dindarlığın algılanma biçimine göre ya daha fazla dinselîği ya da modernliği temsil eden isimlere bırakmaktadır. Estetik veya ideolojik kaygılar, bir anlamda Türk isim kültürü içinde yabancılaşma ve yozlaşma riski taşıyan eğilimler olarak varlığını sürdürmektedir. Kentleşme sürecindeki ailenin yapısı ve fonksiyonlarının değişmesi, sekülerleşme ile dindarlığın yeni görüntülerinin ortaya çıkması, gündelik hayatın bütün ayrıntılarında ve doğal olarak isim kültüründe de bu sürecin yapısına uygun bir yenilenme ve değişimi getirmektedir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi, isim tercihlerinde kolektif anlamlar ve kimliğe bağlı referansların yerine, bireysel tercih ve yorumların giderek ön plana çıkmaya başlamasıdır (s. 265).

Araştırmanın dikkat çekici sonuçlarından biri kişilerin öğrenim düzeyi arttıkça çocuklara verilen isimler daha bilinçli ve anlamı soruşturularak seçilmekte, isim tercih edilirken kolektif bağlılıklardan çok, ismi bir ömür boyu taşıyacak olan çocuğun kişiliğine ve ilişkilerine olan etkileri dikkate alınmaktadır. Sonradan beğenilmeyen veya rahatsızlık veren isimleri değiştirme de, yine daha çok eğitim düzeyi yükselen kişiler arasında yaygındır (s. 262).

Kırsal kesimde isimler verilirken genellikle bunun dinî ve geleneksel nitelik taşımasına önem ve öncelik verilmektedir. Uygulama ise büyük çoğunlukla aile büyüklerinin isimlerinin çocuklara aktarılmasıdır. Bu uygulama 'ocak kültürü'nün güçlü olduğu Türk toplum ve kültür hayatının bir uzantısıdır. Bu bağlamda hem ebeveynin ismini verme geleneği sürmekte, hem de bu isimler zaten dinî ve geleneksel bir mahiyet kazanmaktadır (s. 258).

İsimle ilgili olarak değişik yaş gruplarına göre farklı eğilim ve tutumlar ortaya çıkmaktadır. Nitekim genç yaş kategorilerine giren örneklemin, isimlerde “çarpıcı, cazip, gizemli, estetik, kulağa hoş gelen, moda ve fantezi özellikler” aradığını; orta ve ileri yaş kategorisindeki kişilerin ise daha çok “geleneksel-kültürel motifleri” vurguladığı ve isimlerde “dinî, millî nitelikleri öne çıkaran muhafazakar tutumlara” sahip olduğu görülmüştür (s. 263).

Çoklu bir yöntem anlayışının benimsendiği, “farklı sosyolojik yaklaşımların iş birliği” şeklindeki bu çalışma, temelde işlevsel bir bakış açısına dayanmaktadır. Araştırmanın uygulama boyutunu ise anket ve görüşme oluşturmakla birlikte, farklı veri kaynakları kullanılmıştır. “İçeriden Biri”, “Profesyonel Uzmanlar”, “Geniş Anlamda Bilgi Verenler” gibi orijinal veri toplama teknikleri dikkat çekicidir.

71 sorulu anket formu, 386 kişilik örneklem grubuna uygulanmış, verilerin analizinde ise, faktör analizi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Scheffe Post hoc karşılaştırma test tekniklerinden yararlanılmıştır.

Genel Değerlendirme

Gerçekten yoğun ve ciddi bir akademik bir birikimin ürünü olduğu anlaşılan bu çalışmanın orijinal yönlerinden birisi, Türk toplumunda isimler ile ilgili tutum ve eğilimleri ortaya koymak amacıyla geliştirilen “İsim Ölçeği” ve bu ölçeğin geçerliliğinin muhteva ve yapı bakımından değerlendirilmesidir. 8 boyutta toplanan isim ölçeği¹ faktör analizi sonucunda ortaya çıkmıştır.

İsim verme ile ilgili tarihsel kodlar, toplumda yaşanan değişimden etkilenmiş ancak yeni formlar altında yeni konum ve durumlara uygun bir şekilde varlığını sürdürmektedir. , Türk toplumunda isimle ilgili çok farklı anlayışların bulunduğu, istikrarlı, kalıplaşmış ve oturmuş bir isim örüntüsü yerine, sınırları belirsiz, keyfi, savruk, dil bakımından hatalı ve özentî mahiyetinde verilen isimlerle bir zihin karışıklığı yaşandığı tespit edilmiştir.

Konya örneğinden hareketle Türk toplumun isim ile ilgili anlayış, tutum ve davranışları sosyolojik bir bakış açısıyla analiz edilmektedir. Bu çerçevede isimlerde geleneksel çizginin muhafaza edilmesi yönündeki güçlü eğilime karşılık, isim verilirken yine de “bunun anlamına ve kulağa hoş gelmesi” ne önem verme tutumu yüksek bir temsil düzeyine sahiptir. İsim verme tutum ve eğilimlerinde estetik boyutun giderek öne çıktığı görülmektedir. Geleneksel-dinî isimlerle yeni isimleri bir araya getirmeye çalışan eklektik eğilimde, ‘yeni’ olan tarafı ya ‘öztürkçe’ ya da modern çağrışımlı isimler temsil etmektedir. Eski isimlere duyulan tepkilerde, telaffuz ve yazım zorlukları, kötü çağrışım, zaman içinde hatalı kullanımdan dolayı değersizleşme gibi unsurlar etkili olurken; yeni isimlere yö-

¹ İsim Ölçeği’nin sekiz boyutu şunlardır: Bunlar dindarlık, tarihî-millî boyut, sosyal etki boyutu, gelenek ve değişme, hoşgörü, bireysellik, soyisim ve mekân ismi alt ölçekleridir.

nelik tepkiler ise onları daha çok popüler, medyatik, moda, içeriksiz, anlamsız, kısaltılmış vb. özellikleri vurgulamaktadır.

Çelik, Türk toplumunda, isim ile kişilik yapısı arasındaki etkileşime yönelik güçlü kabullerin bulunduğunu, isim verme geleneklerinde de göz önünde tutulan bu ilişki, isim ile kişilik yapısı arasındaki söz konusu değerlendirmelerin kaynaklarından olduğunu belirtmektedir. Yazara göre Türk isim kültüründe, isme atfedilen özelliklerin çocuğa geçmesi ve isimle bir özdeşleşme için ad verilmektedir.

Geleneksel ve dinî nitelikli isimler, yerini dindarlığın algılanma biçimine göre ya daha fazla dinselîliği ya da modernliği temsil eden isimlere bırakmaktadır. Estetik veya ideolojik kaygılar, bir anlamda Türk isim kültürü içinde yabancılaşma ve yozlaşma riski taşıyan eğilimler olarak varlığını sürdürmektedir. Kentleşme sürecindeki ailenin yapısı ve fonksiyonlarının değişmesi, sekülerleşme ile dindarlığın yeni görüntülerinin ortaya çıkması, gündelik hayatın bütün ayrıntılarında ve doğal olarak isim kültüründe de bu sürecin yapısına uygun bir yenilenme ve değişimi getirmektedir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi, isim tercihlerinde kolektif anlamlar ve kimliğe bağlı referansların yerine, bireysel tercih ve yorumların giderek ön plana çıkmaya başlamasıdır.

Çalışmanın sonuna ek olarak konulan “İsim Hikâyeleri”, “Sevilen ve Sevilmeyen İsimler” bölümleri de çalışmanın orijinal parçaları olarak belirtilmelidir. Belirtilen bu yönleri ile çalışma alanında orijinal, akademik bir niteliğe sahip ve bu alanda ciddi bir boşluğu doldurmaktadır.